

КАРНАУХ В. С.,
кандидат юридичних наук

УДК 347.122:347.4

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ ТА ВИДИ ПЕРЕДДОГОВІРНИХ ПРАВОВІДНОСИН

У статті здійснено спробу широкого трактування категорії переддоговірного правовідношення на основі положень доктрини про цивільні організаційні правовідносини та переддоговірну відповідальність. Здійснено класифікацію переддоговірних правовідносин на організаційні та компенсаційні, договірні й позадоговірні.

Ключові слова: *переддоговірне правовідношення, організаційні правовідносини, переговори, принцип добросовісності, укладення договору.*

В статті осуществлена попытка широкой трактовки категории преддоговорного правоотношения на основании доктринальных положений о гражданских организационных правоотношениях и преддоговорной ответственности. Предложена классификация преддоговорных правоотношений на организационные и компенсационные, договорные и внедоговорные.

Ключевые слова: *преддоговорное правоотношение, организационные правоотношения, переговоры, принцип добросовестности, заключение договора.*

The article contains an attempt of broad interpretation of the category of pre-contractual legal relationship on the doctrinal basis about civil organizational legal relations and pre-contractual liability. The classification of pre-contractual legal relationships into organizational and compensational, contractual and non-contractual have been proposed.

Key words: *pre-contractual legal relationship, organizational legal relations, negotiation, principle of good faith, formation of contract.*

Вступ. Рівень дослідження цивільно-правової природи переддоговірних відносин у вітчизняній юридичній науці слід визнати початковим. Дане твердження пояснюється як незначним обсягом спеціальних розробок доктрини, так і незавершеністю окремих теоретичних положень. Безпосередньо проблематику переддоговірних відносин опанували Н.І. Майданик, К.О. Старинець, В. Мілаш. Опосередковано відповідної категорії торкалася І.А. Діковська при вивченні принципу добросовісності на стадії переговорів у контексті міжнародного приватноправового регулювання. Більш ретельний аналіз переддоговірних правовідносин міститься в роботах А.М. Кучер, В.В. Богданова, В.А. Белова, О.В. Шполтакова та інших російських учених. З огляду на ґрунтовність нормативних підходів до регламентації переддоговірних відносин, які пропонуються в Німецькому цивільному уложенні (далі – BGB), Принципах європейського договірного права (далі – PECL), Проекті Спільних підходів (далі – DCFR) важливо показати наявну концептуальну та методологічну звуженість при виявленні природи вказаних правовідносин та водночас спробувати сформулювати власні висновки щодо суті переддоговірних правовідносин та їх класифікації.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття цивільно-правової природи переддоговірних відносин шляхом визначення поняття переддоговірного правовідношення та виокремлення його видів.

Результати дослідження. У зв'язку з відсутністю цілісної теорії переддоговірних правовідносин не викликають здивування позиції тих науковців, які досить стримано висловлюються щодо сутності переддоговірних відносин. К.О. Старинець обмежується тим, що констатує: «<...> питання про правову природу переддоговірних відносин і переддоговірну відповідальність залишається відкритим і вирішується залежно від правових засад окремих держав, втім, як і питання про його склад» [1, с. 56]. На думку Н.І. Майданик, структура переддоговірних відносин складається з певних правових і позаправових конструкцій [2, с. 60]. Більш удалим видається методологічний підхід В.В. Богданова, який розглядає переддоговірні правовідносини як класичні цивільні правовідносини з традицій-

ною структурою [3, с. 29-49]. Відповідно до ч.1 ст. 1 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), предмет цивільно-правового регулювання становлять особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників [4]. На наш погляд, права та обов'язки учасників переддоговірного правовідношення часто реалізуються в немайновому контексті, але при цьому не є особистими (наприклад, укладення попередньої угоди про ексклюзивність переговорів); можуть мати процедурний характер (права та обов'язки оферента та акцептанта); у поведінковому сенсі переважно являють собою організаційно-підготовче обслуговування сторонами кінцевої мети – укладення договору в майбутньому, тобто виражають водночас немайнове та майнове цілепокладання осіб. Саме тому виявлення суті переддоговірних правовідносин потребує звернення, насамперед, до концепції цивільних організаційних відносин.

С.С. Алексєєв організаційні відносини розглядав як майнові відносини на підставі матеріальності благ, які становлять об'єкт відносин [5, с. 72]. С.М. Братусь убачав в організаційних відносинах, передусім, владний характер, але при цьому визнавав також існування організаційних відносин, які є ніби зворотною стороною, рефлексом майнових відносин [6, с. 66]. О.О. Красавчиков сформував цілісне вчення про організаційні відносини та визначив особливості цивільних організаційно-правових відносин [7]. Прикметно, що до оформлення теорії у вказаній роботі цивіліст уже вирішив для себе питання про існування особливого правовідношення, що передує договору. Автор писав: «правовідношення, яке виникло у зв'язку з наданням пропозиції укласти договір, своїм змістом має не ті права та обов'язки, які виникнуть у результаті укладення договору, а лише права та обов'язки по укладенню самого договору, який виступає як юридичний факт для розвитку правовідношення, на встановлення, зміну або припинення якого направлено пропозицію [8, с. 60]. О.О. Красавчиков визначив організаційні правовідносини як правовідносини, засновані на засадах рівності їх учасників, які виражають здійснювану в межах закону діяльність громадян та організацій по впорядкуванню своїх взаємозв'язків та координації зусиль у процесі реалізації державної або власної ініціативи [7, с. 163]. Важливо звернути увагу на виокремлення вченим у межах групи організаційно-передумовних відносин, зокрема, зобов'язань з укладення всіх договорів у порядку, що на той час визначався ст. 160-166 ЦК РСФСР, а також на виділення групи організаційно-інформаційних відносин, у яких сторони майнового правовідношення зобов'язані обмінюватися визначеною інформацією [7, с. 163-164]. На думку С. Бородовського, відносини щодо подання оферти та висловлення акцепту можна розглядати як організаційні цивільні відносини, оскільки вони спрямовані на формування дво- або багатостороннього правочину і тривають до моменту його укладення [9, с. 181]. Водночас існує й протилежна думка про необґрунтованість визнання організаційним відношення, яке виникає до укладення договору; пропонується також визнавати відповідні відносини фактичними майновими відносинами або етапами розвитку майнових суспільних відносин [10, с. 44]. І. Спасибо-Фатєєва та О. Кібенко визнають організаційними відносинами як відносини із попереднього договору, які не є майновими, так і відносини, що передують будь-якому договору, тобто стадії його укладення (оферта і акцепт) [11, с. 215]. Погоджуємося з першою частиною даного твердження про природу попереднього договору. Сумніви виникають з приводу другого формулювання. Залишається неясним, чи вважають І. Спасибо-Фатєєва та О. Кібенко сам процес укладення договору на основі законодавчо закріпленої функціональної схеми оферти та акцепту (ст. 641-646 ЦК України) організаційним правовідношенням чи вчені обмежуються визначенням переддоговірної природи відношення, що виникає ще раніше стадії укладення договору.

Виходячи з поглядів О.О. Красавчикова, Ю.П. Єгоров обґрунтовано писав: «Фактичні економічні та соціальні можливості осіб по здійсненню процедурних дій набувають правової форми. Реалізація суб'єктивних прав та обов'язків в такому організаційному правовідношенні спрямована на створення умов для формування елементів складу угоди» [12, с. 127]. «В разі укладення договорів абсолютні організаційні відносини виникають у кожного суб'єкта договору з третіми особами. Наприклад, в разі укладення договору поставки на третіх осіб покладається пасивний обов'язок не перешкоджати суб'єктам договору в здійсненні ними процедурних дій відповідно до законодавства»; «<...> при укладенні договорів виникають відносні організаційні правовідносини між сторонами майбутнього договору та абсолютні організаційні правовідносини між суб'єктами договору й третіми особами» [12, с. 129, 130-131]. Визнав організаційними переддоговірні правовідносини й О.В. Шполтаков, коли визначив переддоговірне правовідношення як двостороннє зобов'язальне організаційне правовідношення, у межах якого відбувається процес погодження договірних умов та яке спрямовується на укладення договору [13, с. 125].

Підтримуючи справедливість розгляду переддоговірних правовідносин серед множини цивільних організаційних правовідносин, слід звернути увагу на визначальний, на наш погляд, аспект сутності таких правовідносин, щодо якого сформульовані досить рельєфні інтуїції як в доктрині, так і в європейських приватноправових підходах. Мова йде про виокремлення базового (елементарного) типу переддоговірного організаційного правовідношення [14, с. 76].

Так, Р.А. Майданик розглядає переддоговірну відповідальність як самостійний вид цивільно-правової відповідальності у зв'язку з порушенням переддоговірного зобов'язання, зміст якого становить обов'язок сторін добросовісно вести себе на переддоговірній стадії відносин [15, с. 206]. В.А. Белов під час аналізу переддоговірних правовідносин цілком свідомо пише про конкретизацію загальної презумпції добросовісної поведінки та водночас погоджується з О.С. Комаровим у тому, що: «Фактичний початок переговорів про укладення договору або вступ у підготовчий діловий контакт, спрямований на початок таких переговорів, покладає на контрагентів обов'язок бути обачним щодо інших осіб. За порушення даного обов'язку контрагенти повинні нести відповідальність тією ж мірою, що й за порушення обов'язків, які виникають на підставі договору» [16, с. 171, 175; 17, с. 47].

Згідно зі ст. II.–3:301 DCFR: (1) Особа вільна в проведенні переговорів та не відповідає за недосягнення угоди. (2) Особа, яка вступила в переговори, має обов'язок вести їх добросовісно й чесно та не переривати переговори у випадках, коли це буде суперечити вимогам добросовісності й чесної ділової практики. Цей обов'язок не може бути виключений або обмежений договором. (3) Сторона, яка порушила цей обов'язок, відповідає за втрати, завдані другій стороні таким порушенням. (4) Вимогам добросовісності й чесної ділової практики суперечать, зокрема, вступ у переговори та їх ведення без дійсного наміру досягти угоди з другою стороною [18, с. 271]. Тобто, у змісті базового переддоговірного організаційного правовідношення суб'єктивному праву на ведення переговорів кожної сторони кореспондує суб'єктивний обов'язок добросовісного та чесного ведення переговорів другою стороною. Аналогічний висновок випливає також зі ст. 2:301 PECL: (1) Сторони вільні у веденні переговорів та не відповідають за недосягнення домовленості. (2) Сторона, яка вела або припинила переговори з порушенням вимог добросовісності та чесної ділової практики, відповідає за збитки, завдані цим другій стороні. (3) Порушенням вимог добросовісності та чесної ділової практики, зокрема, визнається вступ сторони у переговори або продовження нею переговорів без дійсного наміру досягти домовленості з другою стороною [19]. Правомірність існування базового типу переддоговірного організаційного правовідношення підтверджується змістовним наповненням ч. 2 § 311 BGB, згідно з якою зобов'язання виникає внаслідок: 1) вступу в переговори про укладення договору; 2) підготовки договору, за яким одна зі сторін, у розрахунок на відповідні правовідносини за угодою, надає другій стороні можливість впливати на свої права, правові блага та інтереси або довіряє їй; 3) ділових контактів [20, с. 144-145].

З'ясування специфіки переддоговірного організаційного правовідношення через призму принципу добросовісності проте не вичерпує повною мірою феномен переддоговірних правовідносин. На нашу думку, переддоговірне правовідношення можна визначити як цивільно-правове відношення, у якому належна поведінка суб'єктів безпосередньо спрямовується на укладення договору або сприяє його укладенню, а неналежна поведінка суб'єктів до моменту укладення договору визнається недобросовісною та обумовлює відповідальність, установлену договором або законом. Отже, переддоговірне правовідношення не можна віднести виключно до сфери організаційних правовідносин з огляду на можливу наявність компенсаційного фактору – відповідальності *sui generis* за недобросовісне ведення переговорів у його межах. При обґрунтуванні автономності положення про відповідальність за *culpa in contrahendo* ми спробували розмежувати її з деліктами [21, с. 79-80]. Водночас змістом деліктного зобов'язання визнається деліктна відповідальність [22, с. 1078], а змістом переддоговірного компенсаційного правовідношення (зобов'язання особливого роду) [23, с. 327] є відповідальність *sui generis* за недобросовісне ведення переговорів. Даний висновок має своєю передумовою виокремлення в доктрині охоронного (відповідального) відношення, що є результатом трансформації регулятивного правовідношення [24, с. 33, 36-37]. Крім цього, незважаючи на відсутність розгляду переддоговірної відповідальності саме як переддоговірного правовідношення, нам вдалося зафіксувати важливий акцент щодо цього. Н.І. Майданик цілком проникливо назвала такі чотири найбільш типові стадії переддоговірного процесу: 1) формування економічного завдання та моделювання майбутніх договірних відносин; 2) перевірка на належну старанність; 3) укладення договору; 4) переддоговірна відповідальність [25, с. 838]. Не важко помітити, що перші три стадії відповідають змісту переддоговірного організаційного правовідношення, а четверта стадія являє собою по суті переддоговірне компенсаційне правовідношення.

З урахуванням наведеного, пропонуємо відкриту класифікацію переддоговірних правовідносин за наступними критеріями: 1) за функціональним призначенням: організаційне (безпосередньо спрямовується на укладення договору або сприяє його укладенню) та компенсаційне правовідношення (має характер *sui generis* стосовно організаційного правовідношення та являє собою зобов'язання, у змісті якого конструюється відповідальність особливого роду – *culpa in contrahendo*); 2) за підставою виникнення: договірне (виникає, наприклад, із попереднього договору, переддоговірної угоди про ексклюзивність переговорів, переддоговірної угоди про розподіл витрат сторін під час ведення переговорів, порушення правила добросовісного ведення переговорів за умови визначення відповідного

обов'язку сторін в переддоговірній угоді) та позадоговірне (виникає, зокрема, із вступу у переговори, що визначається в законі як юридичний факт або з початку процедури укладення договору, передбаченої законом, у тому числі під час проведення торгів, конкурсів або аукціонів).

При цьому запропонована класифікація переддоговірних правовідносин на організаційні та компенсаційні має своєю необхідною передумовою більш загальну класифікацію цивільних правовідносин на регулятивні та охоронні. Логічні принципи впровадження класифікації, на нашу думку, не порушуються, оскільки переддоговірні організаційні та компенсаційні правовідносини за обсягом є вужчими поняттями, ніж регулятивні та охоронні правовідносини відповідно.

Щодо обґрунтованості виокремлення переддоговірного договірної правовідносини зауважимо наступне. При укладенні окремої переддоговірної угоди (наприклад, попереднього договору або договору про порядок ведення переговорів) відбувається розщеплення природи переддоговірного правовідносини. Парадоксально, але тут виникає договірне правовідносини, що зберігає при цьому свою складну переддоговірну природу. Характерними у зв'язку з цією тезою є визнання М.О. Єгорова угодою про порядок ведення переговорів підставою виникнення переддоговірного правовідносини [26, с. 125], а також визнання Р.А. Зейналовою попереднього договору та опціонного договору видами переддоговірних (організаційних) відносин [27, с. 37]. Указана особливість може зберігатися й щодо переддоговірного компенсаційного правовідносини, коли умови відповідальності за culpa in contrahendo конкретизуються в переддоговірній угоді. Таке розщеплення відсутнє, коли переговори ведуться без укладення окремого договору, а саме: а) правовідносини виникає на основі визнання законодавцем за вступом у переговори якості юридичного факту; б) зміст прав та обов'язків сторін до укладення договору конкретизується в актах законодавства; в) у випадку завдання шкоди добросовісній стороні переговорів, що породжує зобов'язання особливого роду за умови відсутності переддоговірного правочину.

Висновки. Цивільно-правова природа переддоговірних відносин є складною. Розкривати сутність та класифікувати такі відносини слід з використанням досвіду доктринального осмислення цивільних організаційних правовідносин та категорії цивільно-правової відповідальності. Виокремлення переддоговірного компенсаційного правовідносини здійснюється на підставі дослідження переддоговірної відповідальності. Своєрідність переддоговірного договірної правовідносини доводиться завдяки договірним конструкціям, які обираються сторонами на стадії переговорів. У подальшому слід здійснити поглиблений аналіз цивільного охоронного правовідносини з метою вирішення питання про можливість аргументованого його розмежування з переддоговірним компенсаційним правовідносинням.

Список використаних джерел:

1. Старинець К.О. Місце переддоговірних відносин у предметі цивільно-правового регулювання // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2015. – № 15 том 2. – С. 54-57.
2. Майданик Н. Переддоговірні відносини у цивільному праві України: поняття, природа, реалізація // Підприємництво, господарство і право : науково-практичний, господарсько-правовий журнал / Ін-т приватного права і підпр-ва АПРн України. – Київ, 2008. – № 1. – С. 58-61.
3. Богданов В.В. Преддоговорные правоотношения в российском гражданском праве: дисс. ... канд. юрид. наук / В.В. Богданов. – Москва, 2011. – 155 с.
4. Цивільний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 6 квіт. 2015 р.: [ОФЦ. ТЕКСТ]. – К. : Паливода А.В., 2015.- 380 с. – (Кодекси України).
5. Алексеев С.С. Предмет советского социалистического гражданского права / С.С. Алексеев. – Свердловск, 1959. – 336 с.
6. Братусь С. Н. Предмет и система советского гражданского права / С. Н. Братусь. – М. : Госюриздат, 1963. – 197 с.
7. Красавчиков О.А. Гражданские организационно-правовые отношения // Антология уральской цивилистики, 1925 – 1989. Сборник статей. – М.: Статут, 2001. – С. 156-165.
8. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве. / О.А. Красавчиков – М.: Госюриздат, 1958. – 183 с.
9. Бородовський С. Проблеми одностороннього правочину // Вісник Академії правових наук України : збірник наукових праць / Президія Академії правових наук України. – Харків, 2010. – № 3(62). – С. 178-184.
10. Корбань В. Правове регулювання спонукання до укладення договору // Право України. – 2001. – № 1. – С. 42-44.
11. Корпоративне управління: [монографія] / [І. Спасибо-Фатєєва, О. Кібенко, В. Борисова] ; за ред. проф. І. Спасибо-Фатєєвої. – Х. : Право, 2007. – 500 с.

12. Егоров Ю.П. Правовой режим сделок как средств индивидуального регулирования. / Ю.П. Егоров. – Новосибирск: Наука, 2004. – 364 с.
13. Шполтаков О.В. Понятие и юридическая сущность, момент возникновения и прекращения, содержание преддоговорных гражданско-правовых отношений // Пробелы в российском законодательстве. – 2015. – № 1. – С. 121-126.
14. Карнаух В.С. Модель переддоговірних відносин за проектом спільних підходів (DCFR) / В.С. Карнаух // Jurnalul juridic national: teorie si practica (National law journal: theory and practice. Scientific and practical Publication in law). – 2016. – № 1 (17). – С. 75-80.
15. Майданик Р.А. Розвиток приватного права України: [монографія] / Р.А. Майданик. – К. : Алерта, 2016. – 226 с.
16. Белов, В. А. Гражданское право: в 4 т. Т. IV. Особенная часть. Относительные гражданско-правовые формы. В 2 кн. Книга 2. Другие (не являющиеся обязательствами) гражданско-правовые формы : учебник для академического бакалавриата и магистратуры / В.А. Белов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство Юрайт, 2016. – 403 с.
17. Комаров А.С. Ответственность в коммерческом обороте / А.С. Комаров. – М., 1991. – 208 с.
18. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Prepared by the Study Group on a European Civil Code, Research Group on EC Private Law (Acquis Group) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/justice/contract/files/european-private-law_en.pdf – 4795 p
19. Principles of European Contract Law [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.trans-lex.org/400200/_/pecl/
20. Гражданское уложение Германии. Вводный закон к Гражданскому уложению ; перевод с немецкого В. Бергманн. – 3-е изд., перераб. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 896 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://books.google.ru/books?id=RUVV5Kckf4oC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
21. Карнаух В.С. Переддоговірна відповідальність у межах регулювання деліктних відносин та інституту зловживання правом (на прикладі України та Німеччини) / В.С. Карнаух // Право і суспільство. – 2015. – Вип. 6 ч. 3. – С. 78-82.
22. Российское гражданское право: [учебник]: в 2 т. / Отв. ред. Е.А. Суханов. – М. : Статут, 2011. – Т. II : Обязательственное право. – 2-е изд., стереотип. – М. : Статут, 2011. – 1208 с.
23. Діковська І.А. Принципи правового регулювання міжнародних приватних договірних зобов'язань: [монографія] / І.А. Діковська. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 462 с.
24. Кузнецова Н.С. Гражданско-правовая ответственность: понятия, условия, механизм применения // Альманах цивилистики: Сборник статей. – Вып. 3. / Под ред. Р.А. Майданика – К. : Алерта; КНТ; Центр учебной литературы, 2010. – С. 30-48.
25. Аномалії в цивільному праві України: [навч.-практ. посібник] / за заг. ред. Р.А. Майданика. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : Юстініан, 2010. – 1008 с.
26. Егорова М.А. Преддоговорная ответственность как инновационный институт российского гражданского права // Коммерческое право. – 2015. – № 2(17). – С. 118-126.
27. Зейналова Р.А. Преддоговорные отношения в контексте признания договора незаключенным // Сибирский юридический вестник. – 2015. № 2. – С. 32-38.

